

نقل ناگفته‌ی گردشگری شاهنامه

نگاهی به مکان وقوع داستان‌های شاهنامه در جغرافیای خراسان

شیرین سیدی | «دوشیزگان در بار فرود سیاوش، شاهزاده با عفت ایران زمین، حاضر نشدند به اسارت لشکر توس در آیند، به همین دلیل دست در دست هم از بلندای کوه‌های مرتفع کلات به پایین پریدند.» نقل این تراژدی زیبای شاهنامه فردوسی را در حالی تصور کنید که بر فراز قلعه «فرود کلات» ایستاده‌اید و هم‌زمان با تماشای عظمت کوه‌های سر به آسمان

برداشته و دشت‌ها و تپه‌های چین‌خورده در زیر دست، به نمادها و تابلوهایی که این ماجرا را شرح می‌دهند خیره شده‌اید. اما فرود کلات تنها نقطه‌ای در نزدیکی ما نیست که امروز می‌توان شاهنامه را در آن زندگی کرد. بنا بر کتاب در دست چاپ جغرافیای تاریخی شاهنامه «حدود ۱۴ مکان در نزدیکی مشهد وجود دارد که با یکی از داستان‌های شاهنامه پیوند خورده است.

جای‌های گردشگری داستانی شاهنامه

در حالی که این روزها گردشگری داستانی به روزهای اوج خود رسیده و مردم از سراسر دنیا برای لحظه‌ای ایستادن در محل ساخت فیلم محبوب «بازی تاج و تخت» صف کشیده‌اند، مادر آستانه یک ۲۵ دیپهشت دیگر ایستاده ایم، بدون اینکه برنامه ریزی‌ای برای بهره‌مندی از ظرفیت‌های گردشگری شاهنامه داشته باشیم. واقعیت این است که شاهنامه‌ای را که سال‌ها نقل‌های آن عاملی برای گذراندن اوقات فراغت و در عین حال ایجاد عرق میهن پرستی در میان مردم بوده است، تنها با همایش‌های دانشگاهی و سخنرانی‌ها مزار سراینداش نمی‌توان به مردم معرفی کرد. معرفی شاهنامه نیازمند رسانه‌های جدید و البته ذوق و همت است. شاید یکی از راه‌های تشویق به خواندن و فکر کردن به قصه‌های شاهنامه، روایت این حکایت‌ها در بستری باشد که رخ داده‌اند؛ مثلاً اگر مسافری بداند که می‌تواند با سفری به کوه‌های کمتر از یک ساعت به کوهی برسد که شاهنامه آن را جسد آذین‌هایی می‌خواند که سام، جد رستم، آن را کشته است تا مردم را از جنگ او برهانند، حس کنجکاوی اش تحریک خواهد شد که بیشتر از این داستان بداند و این کوه را درست ببیند و حتی برای دوستانتان نیز روایت کند.

اسطوره‌های شاهنامه هم در بستری واقعی شکل گرفته‌اند

استاد مهدی سیدی، به بازنگری کتابی را نوشته است که بر اساس آن می‌توان با مکان‌های جغرافیایی‌ای که داستان‌های شاهنامه در آن‌ها روی داده است آشنا شد. او در این باره می‌گوید: شاهنامه فردوسی حدود ۶۲۰ نام جغرافیایی دارد که از این تعداد ۳۶۰ نام جای اصلی بوده است و اغلب مربوط به حوزه تمدن ایران زمین - از سمرقند و بلخ تا شیراز و اردبیل - هستند. این پژوهشگر در خصوص مناطق بودن نام‌های شاهنامه با عوارض جغرافیایی امروزی می‌گوید: شاهنامه مجموعه‌ای از اسطوره‌ها و تاریخ ایران است اما این اسطوره‌ها در یک بستری جغرافیایی شکل گرفته است که کاملاً واقعی بوده‌اند، بر پایه این پژوهش، شناسایی بالغ بر ۸۰ درصد نام‌های شاهنامه ممکن شد که بیشتر آن‌ها مربوط به دوره چهار صد ساله ساسانیان است، یعنی بخش تاریخی شاهنامه‌ها، او که توانسته است از ۳۶۰ نام مکان معرفی شده حدود ۳۰ عنوان آن را در نقشه جایگذاری کند می‌گوید: جغرافیای شاهنامه امروز در ۲۵ کشور پراکنده شده است. سیدی نام مکان‌های مربوط به ایران امروز را بالغ بر ۶۵ مورد و خراسان کنونی را بیش از ۲۰ مورد بیان می‌کند و ۱۴ نام جای نزدیک مشهد را چنین بر می‌شمارد: طوس، کشف رود، آل، چشمه سو، بغمنج، کلات، چرم، گاه، گرو، ارتق، سید کوه، سرخس، مرز تور، نیشابور، جمله مکان‌هایی است که در شاهنامه به آن‌ها اشاره شده است.

از زردکوه تا زبید
او درباره داستان‌های شاخص شاهنامه که در محدوده جغرافیای خراسان کنونی واقع می‌شوند می‌گوید: کشته شدن اژدهای نشسته بر کشف رود توسط سام، نزدیک‌ترین مکان شاهنامه‌ای برای مشهدی‌هاست، همچنین می‌توان از داستان کشته شدن فرود (فرزند سیاوش) به دست توس در کلات به عنوان یکی از زیباترین تراژدی‌های شاهنامه یاد کرد. در همین داستان از چندین روستا و عارضه طبیعی نام برده شده است که اکثر این مکان‌ها هنوز باقی است. چشمه تاریخی سه‌فرسنگی جنوب غرب گل‌مکان که حالا به چشمه‌سبز شناخته می‌شود یکی دیگر از نام‌های مهم شاهنامه است که حتی در دیگر کتب قدیمی ایران مانند «بندش» نیز از آن یاد شده و به روایت شاهنامه محل کشته شدن یزدگرد به گراست. جنگ یازده‌رخ که از بزرگ‌ترین نبردهای ایران و توران است در زبید گناباد رخ داده است. نام دره‌های حاصل خیز منطقه طوس در نامه یزدگرد سوم، آخرین پادشاه ساسانی، به کنار نگ طوس ذکر شده است، همچنین به آتشکده اذر برزین مهر در حوالی سبزوار که یکی از آتشکده‌های مهم ایران بوده است در پادشاهی لهراسب و لشکر کشی‌های رستم و داستان فرود اشاره شده است، سرخس و مرز دوزان که در دوره‌های ضعف ایران مقابل توران مرز این ۲ سرزمین بوده‌اند و صالح آباد تربت جام (زور آباد، رودآباد) و دوغارون که حدوداً دشت دغوی در آنجا واقع می‌شده است نیز از دیگر نام‌های مهم شاهنامه در خراسان هستند.

شناخت جغرافیای شاهنامه نیازمند یک کارتیمی است

این پژوهشگر همچنین محل کنونی میل اختگان را برای دوستداران شاهنامه منطقه‌ای مهم می‌خواند و می‌گوید: این محل تنها جایی است که فردوسی، سیراندیز بزرگ‌ترین اثر حماسی ما، شاهد یک جنگ تمام عیار با دلوری‌های محمود غزنوی بوده است. نزدیک همین میل که البته در دوره تیموری بنا شده است، روستای زادگاه فردوسی و چندین بزرگ مرد دیگر چون امام شرف‌الدین مظفر پاری ریاضی دان و طبیب قرار دارد. با توجه به عنوان یکی از بزرگ‌ترین قدیمی‌ترین روستاهای ولایت طوس می‌تواند هم نمایانگر فضایی باشد که فردوسی در آن زندگی کرده و هر او اتفاقاتی که در این سرزمین تاریخی رخ داده است. سیدی در پایان یادآوری می‌شود که بیشتر شاهنامه‌پژوهان سفر آفاقی‌ای که این داستان‌ها در آن به وقوع پیوسته است مسیر خواهد شد و این امر نیازمند یک کارتیمی میان هنرمندان، شاهنامه‌پژوهان و مسئولان فرهنگی است تا بتوانند زیبایی شاهکار فردوسی را به مردم امروز نشان دهند. تهیه نقشه گردشگری به پایه داستان‌های شاهنامه، نصب تابلو‌های راهنما در مسیر و همچنین شرح کوتاه‌های داستان در محل خود می‌تواند اولین گام‌های گردشگری با محور شاهنامه باشد. در ادامه می‌توانید با هشت مکانی که داستانی در شاهنامه برای روایت و ظرفیت برگزاری تور دارند آشنا شوید.

تماشای نبرد دوازده‌رخ در زبید گناباد

گودرز با رسیدن به روستای زبید (در ۲۰ کیلومتری جنوب غرب شهر گناباد کنونی) سپاه رامتوقمی کندوفرنزدخوش گپور برای اندرز دادن به پیران ویسه راهی بلخ و یوگرگ (ویسه گرد، محل استقرار پیران در توران زمین) می‌کند تا بگوید: «ای پیران! می‌دانی که ایرانیان از تو خیانته‌ها دیده‌اند و من به فرمان کیخسرو بهینز دوام‌آباد تا تابوگوم که پادشاه همه جزایم تورا خواهد بخشید و به دلیل مهربانی‌هایی که با سیاوش و کیخسرو و فرنگیس در توران کردی، بدی‌های تورا فراموش کرده‌ام و نمی‌خواهد که تو در این جنگ، به دست ایرانیان، جان‌ت را از دست بدهی.» مانصاح گیو کارگرنمی‌آفتد و نیز دیندر به زبید باز می‌گردد. پیران هم به کوه گناباد (در مقابل زبید) لشکر می‌کشند و بار آغامی‌شود.

گردشگری که به دشت زبید رفته و کوه سترگی را که ۲ لشکر در ۲۰ موش از آرایش جنگی گرفته‌اند می‌بیند، می‌تواند تصور کند در صورتی که در ایست ایرانیان نبود چه جنگ خونینی می‌توانست در بگیرد. با پیشنهاد ایرانیان ۲ لشکر تصمیم می‌گیرند به جای کشیدن سوت جنگ و کشته شدن تعداد بی‌شماری سرباز، نبرد تن‌به‌تن فرامانده‌ها را امتحان کنند. به این ترتیب با پیروزی ۱۱ سرباز ایرانی در این نبرد نهایتاً نیز پیروزی کیخسرو و برافراست جنگ خاتمه می‌یابد. بسیاری

شیر، دژ استوار ۱۰۰۰ ساله

شیردژی استوار در مدخل دره‌ای است که ۲۰۰۰ ساله هر پروند کشف رود در آنجا به هم می‌پیوندند و تچن را تشکیل می‌دهند (در محل پل خاتون کنونی در جوار سددوستی)، پورانه‌های آبرگ با قلع عمر کنونی

۲

دژ آکنون به نام «شیرتپه» در حاشیه چپ و تچن و جوددار که به استناد قدمت سفال‌های شمیری چند هزار ساله در آنشیر در تعیین مرزهای ایران و توران در پادشاهی «رستم‌ماسب» که ایران در موضع ضعف بوده یاد شده است.

۲۵

جغرافیای شاهنامه امروز در ۲۵ کشور پراکنده شده است

۶۲۰

شاهنامه فردوسی حدود ۶۲۰ نام جغرافیایی دارد

در شاهنامه به کشف رود، رود شمال شهر مشهد، در زمان پادشاهی منوچهر اشاره شده است. در آن داستان، سام به شاه نامه می‌نویسد تا از او اجازه از دواج پسرش (زال) را بآبادختر مهراب کابلی (رودابه) که از نسل ضحاک است بگیرد. او در این نامه شرحی از پهلوانی هایش می‌آورد و در همان جا به کشتن اژدهای خفته در کنار کشف رود اشاره می‌کند: «چنان اژدها گاو به رود کشف ابرون آمد و کرد گیتی چو کف / به زخمی چنان شد که دیگر نخاست / از مغزش زمین گشت با کوه راست / کشف رود پر خون و زرداب گشت / زمین جای آرامش و خواب گشت.»

اسب افسانه‌ای چشمه سو و یزدگرد

این چشمه مانند دریاچه‌ای جوشان در ارتفاعات کوه‌های بینا بود در فاصله سه فرسنگی جنوب غرب شهر نوای گل‌مکان (واقع در ۶۰ کیلومتری غرب شهر مشهد) قرار دارد و اهالی آن را «چشمه سبز» می‌خوانند، چشمه سو یکی از پدیده‌های شگفت و دریاچه‌های مقدس ایران زمین بوده است. در پایان پادشاهی یزدگرد بزه گرامده است که چون آواز ستاره شماران بر سپیدمرگش کجا و چه زمانی فرا خواهد رسید؟ آن‌ها گفتند: در کنار چشمه سوی طوس، شاه‌هم سوگند خورد که هیچ‌گاه طوس نرود و اما چندی بعد به بیماری خونریزی مبتلا شد و پزشکان چاره‌آور آنها سفر به طوس و نوشیدن از آب چشمه سو دانستند؛ او هم از سر ناچاری به کنار چشمه سوی طوس رفت و پس از بر سر نهادن اندکی از آن آب حالش خوب شده؛ اما سبب تک‌شاخ چشمه سبز و نام‌های آن را نمی‌دانند. به پیشانی شاه‌ها و اوستا کشت. متأسفانه خرابی مسیر دسترسی به چشمه سو و همچنین تابلوگذاری‌های نامناسب در طول مسیر و ایرادهای اساسی تابلوهای راهنمای گردشگری میراث فرهنگی برای چشمه سبز باعث شده است تعداد گردشگرانی که این مکان افسانه‌ای از بی‌ارامی بینندگان بسیار کمتر از حدانتظار باشد.

سرخس، نقطه مرزی ایران و توران

پیرامون شهر سرخس یکی از ستیزگاه‌های مهم ایران و توران بوده اما نام سرخس تنها ۲ بار در شاهنامه آمده است. اولین بار رستم در زمان پادشاهی کیوکاوس هنگام شکار ناقابل وار دقلمرو افراسیاب در حوالی سرخس می‌شود و دومین مرتبه نیز در ادامه داستان فرود توس بی‌حمله پیران و سیسهمزدیکی سرخس عقب‌نشینی کرده است. این مواز دانشانی می‌دهد سرخس نقطه‌ای مرزی در زمان ضعف ایرانیان بوده است.

فرود بی‌نشان!

پناه گرفتن یزدگرد ساسانی در دره کارده

پس از اینکه تازیان به ایران حمله می‌کنند، یزدگرد سوم، آخرین پادشاه ساسانی، به کنارنگ طوس نامه می‌نویسد و می‌گوید که قصد دارد به طوس بیاید و در اینجا پناه بگیرد. او در این نامه به دژ آل و مرزداران بغمنج و گاه اشاره می‌کند. اکنون خرابه‌های دژ آل در جوار روستای نوساز آن در فاصله تقریباً پنجاه کیلومتری شمال غرب شهر مشهد وجود دارد. نام این دژ به عنوان یکی از دژهای امن این ولایت آمده است. سفال‌های پراکنده در ویرانه‌های قلعه آل نشان می‌دهد که این قلعه از دوره هخامنشی محل سکونت بوده است. «قلعه عماد» (ماد، مات) و آل، دژ تاریخی در شمال توس هستند. گاه و بغمنج نیز روستای قدیمی شهرستان چناران‌اند. بقمج روستایی پلکانی با خانه‌هایی از جنس سنگ، چوب و کاهگل است. گاه نیز روستایی است که گرچه مکان آن چندین

مرز تور و کوه استراتژیک مزدوران

زمان پادشاهی نوذر، افراسیاب شاه ایران را در دهستان می‌کشد. سران ایران که در موضع ضعف قرار داشتند، تن به صلح می‌دهند و مرزهای ۲ کشور تغییر می‌کند. مرز تور در این مصالحه نام جایی نزدیک زورآبادوشیر می‌شود؛ گمان می‌رود که غرض از مرز تور همان قلعه تاریخی و کوه استراتژیک مشهور به «مزدوران» که در فواصل مشهد و سرخس بوده باشد که بر سر شاهراه نیشابور به مرو و ماوراءالنهر قرار دارد.

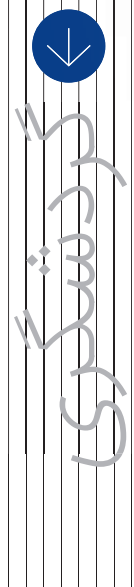
۱۴ نام‌جای شاهنامه در نزدیکی مشهد قرار دارد

۶۵ نام‌جای شاهنامه در مرزهای ایران کنونی است

۲۰ نام‌جای شاهنامه در خراسان کنونی است

روزنامه شهرامید و زندگی SHARH-E-SHAHNAMEH

روزنامه شهرامید و زندگی SHARH-E-SHAHNAMEH